

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТРИКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті окреслено основні тенденції структурного моделювання на сучасному етапі, зокрема, описано структурні моделі трикомпонентних термінів та їх варіантів, визначено ступінь продуктивності окремих термінологічних структурних моделей.

Ключові слова: термінологія, конституційне право України, структурна модель, структурний аналіз, аналітичний термін.

В статье обозначены основные тенденции структурного моделирования на современном этапе, в частности, описаны структурные модели трехкомпонентных терминов и их вариантов, определена степень продуктивности отдельных терминологических структурных моделей.

Ключевые слова: терминология, конституционное право Украины, структурная модель, аналитический термин.

The article outlines the main trends of structural modeling on present level. In particular, revealed the basic structural models of three-component terms and their variants, determined the degree of productivity of individual structural models of constitutional law terminology.

Keywords: terminology, Ukrainian constitutional law, structural model, structural analysis, multicomponential terms.

Основні суспільні відносини регулює конституційне право України, що забезпечує розвиток демократичної правової держави і формування громадянського суспільства.

Термінологія на позначення понять цієї галузі права повинна бути чітко сформульованою, однозначною, без різнотлумачень, тому актуальним постає дослідження саме цієї терміносистеми.

Для характеристики термінології конституційного права України необхідним є опис структурних особливостей термінів цієї галузі права. У цій терміносистемі наявні структурні моделі, відношення, характерні й для інших термінологічних систем, однак є й специфічні, притаманні термінологічним одиницям саме цієї галузі права. Така різноманітність способів номінації є причиною семантико-структурної неоднорідності терміносистеми конституційного права України. Дослідниця Н. В. Руколянська зазначає:

«Знання способів термінотворення і моделей, у яких вони виявляються, забезпечить формування прогнозу щодо творення нових терміноодиниць за аналогією, що дозволить передбачувати поняттєвий зміст новотворів, [...] що пов'язане з освітянською та науковою справою впорядкування, нормалізації та подальшого збагачення юридичної терміносистеми» [3, с. 235].

У юридичній лінгвістиці відсутнє окреме дослідження структурних моделей трикомпонентних термінів конституційного права України, що виявляє актуальність теми. Мета статті – виокремити та описати в терміносистемі конституційного права України продуктивні трикомпонентні термінологічні структурні моделі.

Поставлена мета проектує виконання таких завдань: 1) виокремити та описати трикомпонентні структурні моделі та їх варіанти; 2) визначити ступінь їх продуктивності; 3) окреслити основні тенденції структурного моделювання термінів конституційного права України.

Об'єктом дослідження є терміни конституційного права України. Предмет роботи – структура трикомпонентних термінів. Джерельною базою послужили сім лексикографічних праць конституційного права за 2001–2010 роки. Досліджувана терміносистема конституційного права містить приблизно 3200 термінів.

Аналітичні терміни досліджували С. Овсейчик (екологічна термінологія), Л. Козак (електротехнічна термінологія), Н. Ктитарова (термінологія металургійної промисловості), М. Шевченко (термінологія речового права), С. Булик-Верхола (музична термінологія) та інші.

До аналітичних термінів відносимо одиниці, які виражають внутрішній цілісний зміст поняття за допомогою двох або більше компонентів із роздільним написанням.

За кількістю компонентів терміни-словосполучки конституційного права України поділяємо на двоконпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні структурні типи. Під терміном «багатоконпонентні структурні типи» розуміємо терміни, що складаються з п'яти і більше компонентів.

Як зазначалося вище, у межах сучасних термінологій складні терміни переважають. Підґрунтям цьому, на думку В. П. Даниленко, є те, що складні терміни здатні найповніше відображати необхідні характерні ознаки поняття, яке називають [1, с. 46].

Порівняно з однослівними термінами аналітичні терміни виявляють здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам. Форма багатоконпонентної терміносполуки дозволяє більш точно відтворити зміст конкретного поняття конституційного права, передати більшу кількість диференційних ознак поняття, сприяє його семантичній точності.

Аналітичні терміни виконують номінативну функцію на рівні з однослівними термінолексемами. Такі словосполучення, подібно до однослівних термінів, уходять у наукове мовлення в готовому вигляді, не створюються щоразу наново, а зберігаються готовими в запасі термінів цієї галузі. Декількакомпонентні терміни мають властивості як терміна (відсутність експресії, тенденція до моносемії у середині їхнього термінологічного поля, стилістична нейтральність, наявність чіткої дефініції), так і словосполучення. Аналітичний термін подібний до вільного словосполучення, проте вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а термін-словосполучення – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, чітко закріплене за ним поняття. Учений С. М. Локайчук вважає, що словосполучення, щоб стати терміном, має набути певної стійкості, що залежить від низки факторів, зокрема це «більш або менш стабільний порядок компонентів словосполучення; обмеження зміни його частин; багаторазова повторюваність; наявність таких поєднань у словниках і довідниках» [2, с. 72].

За допомогою комбінаторного методу вивчення лексики, а саме моделювання, виділяємо структурні моделі термінів, які вказують на частиномовну належність і на морфемний склад компонентів терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні.

Найпродуктивнішою структурною моделлю серед аналітичних термінів конституційного права України є двокомпонентні терміни, які найчастіше розмежовують видові й родові поняття, тобто до терміна, який є родовим поняттям додається означення, що є видовим поняттям і конкретизує родове. Лише в сукупності ці дві лексеми позначають єдине ціле. Однак, через те, що дво-членне найменування поняття часто не дає повної характеристики предмета, не є самодостатнім для створення повного обсягу поняття, сполучення ускладнюються додатковими компонентами, необхідними для більш повного й точного позначення поняття.

Тому цілком закономірним є використання три-, чотири- та багатокомпонентних термінологічних словосполучень, без порушення здатності цих одиниць бути вираженими максимально можливими мовними засобами. Через свою структуру вони максимально точно відображають ознаки складних понять. Такі терміни, здебільшого, незалежно від кількості складових, виражають єдині цілісні поняття.

Трикомпонентні словосполучення найчастіше виникають як ускладнення двокомпонентних словосполук або окремого слова через подальшу конкретизацію й вказівку на різновид поняття, названого словосполученням. Уточнювальну інформацію про предмет часто дає прикметник. Його конкретизуючу функцію можна проілюструвати таким прикладом: терміносполука *виборче право* за допомогою прикметників *активне, загальне, об'єктивне, опосередковане, пасивне, пряме, рівне, суб'єктивне* уточнює свою семантику й через розвиток синтагматичного значення творить видові терміни: *активне виборче право, загальне виборче право, об'єктивне виборче право, опосередковане виборче право, пасивне виборче право, пряме виборче право, рівне виборче право, суб'єктивне виборче право*.

Трикомпонентні словосполуки широко представлено в терміносистемі конституційного права такими структурними моделями:

1) **прикметник + прикметник + іменник (Adj + Adj + N)**: *активне виборче право, біномінальний виборчий округ, вищий навчальний заклад, демократичний політичний режим, державні соціальні гарантії* тощо;

2) **прикметник + іменник + іменник (Adj + N + N)**: *бюджетна система України, бюджетне управління конгресу, виконавче управління президента, вищий орган держави, відкритих списків система, воєнна організація держави* та ін.;

3) **іменник + прикметник + іменник (N + Adj + N)** (і з прийменником зокрема): *акти Верховної Ради, бездіяльність посадової особи, верховенство державної влади, відповідальність у конституційному праві, гарантії місцевого самоврядування, депутат місцевої ради, дотримання конституційних норм* тощо;

4) **іменник + іменник + іменник (N + N + N)** (і з прийменником та сполучником зокрема): *баланс гілок влади, виконання норм права, індемнітет та імунітет депутата, класифікація*

прав і свобод, стримування шляхом залякування, стримувань і противаг система, принцип народовладдя в Україні та ін. Такого типу терміни позначають одиничні складні поняття;

5) **прикметник + іменник + прикметник (Adj + N + Adj)**: виборча система змішана, виборча система куріальна, виборча система мажоритарна, виборче право активне, виборче право загальне, виборче право пасивне, виборчий корпус потенційний тощо;

6) **іменник + прикметник + прикметник (N + Adj + Adj)**: мандат депутатський імперативний, освіта загальна вища, освіта неповна вища, освіта повна вища, повноваження власні або самоврядні, референдум доконституційний факультативний;

7) **іменник + іменник + прикметник (N + N + Adj)**: верховенство Конституції юридичне, норми права бланкетні, норми права декларативні, норми права забезпечувальні, норми права колізійні, норми права оперативні, норми права охоронні, норми права регулятивні, ради депутатів трудящих.

Деякі трикомпонентні словотвірні моделі представлені лише поодинокими термінами в українському конституційному праві, наприклад:

8) **іменник + дієслово + іменник (N + V + N)**: обов'язок захищати країну, обов'язок сплачувати податки;

9) **прислівник + прикметник + іменник (Adv + Adj + N)**: вільно приєднана держава, соціально організоване суспільство;

10) **дієслово + іменник + іменник (V + N + N)**: спіймати очі спікера;

11) **числівник + іменник + іменник (Num + N + N)**: двох з половиною партій система;

12) **іменник + займенник + іменник (N + Pron + N)**: комітет усієї палати.

В основному всі аналітичні моделі мають безприйменникову й безсполучникову конструкції, проте трапляються й такі, що можуть включати прийменники і сполучники, утворюючи додаткові варіанти моделей. Такі випадки наявні в різних за структурою й кількістю компонентів моделях. Можливі також випадки, коли компонентами терміна є складне слово чи термін, написаний разом або через дефіс. Таким чином практично кожна структурна модель аналітичних термінів має варіанти, що визначаються наявністю прийменника і сполучника, простих і складних слів, що є компонентами термінів.

У таблиці 1 відображено основні структурні моделі двокомпонентних термінів та їхні варіанти з приєднаннями, сполучниками та складними словами.

Таблиця 1

Моделі термінів конституційного права

№	Моделі термінів та їх варіанти	Кількість термінів	Процентне відношення (%)	Приклади
1	2	3	4	5
1	Adj + Adj + N*	136	24,86	
	Adj+Adj+N	114	20,84	<i>місцеві державні адміністрації</i>
	Adj+Prep+Adj+N	3	0,54	<i>економічна і соціальна рада</i>
	(Adj)+Adj+N	8	1,46	<i>загальнодержавний виборчий округ</i>
	Adj+(Adj)+N	7	1,27	<i>судова законодавча ініціатива</i>
	Adj+Adj+(N)	2	0,36	<i>територіальне громадське самоврядування</i>
	Adj+Adj+N	2	0,36	<i>національні нормативно-правові акти</i>
2	Adj + N + N	135	24,68	
	Adj+N+N	100	18,28	<i>постійне місце проживання</i>
	Prep+Adj+N+N	1	0,18	<i>з домінуючою партією система</i>
	Adj+Prep+N+N	2	0,36	<i>Уповноважений з прав людини</i>
	Adj+N+Prep+N	6	1,09	<i>народна ініціатива в Україні</i>
	Adj+N+Conj+N	12	2,19	<i>публічні права і свободи</i>
	(Adj) + N + N	6	1,09	<i>міжнародно-правовий статус особи</i>
	Adj+N+N	6	1,09	<i>юридичний склад правопорушення</i>
Adj+N+N	2	0,36	<i>правомочний склад ради</i>	
3	N + Adj + N	153	27,97	
	N+Adj+N	111	20,29	<i>депутат місцевої ради</i>
	N+ Prep+Adj+N	14	2,55	<i>пенсія за особливі заслуги</i>
	N+Adj+(N)	8	1,46	<i>механізм безпосереднього народовладдя</i>
	N+(Adj)+N	4	0,73	<i>стадії законодавчого процесу</i>

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
	(N)+Adj+N	2	0,36	правосуб'єктність юридичних осіб
	N+Adj+N	14	2,55	форма національно-державного устрою
4	N + N + N	82	14,99	
	N+N+N	38	6,94	виконання норм права
	N+Conj+N+N	2	0,36	стримувань і противаг система
	N+N+Conj+N	7	1,27	обов'язки людини і громадянина
	N+ Prep+N+N	13	2,37	комітет з прав людини
	N+N+ Prep+N	7	1,27	відділення церкви від держави
	N+ Prep+N+ Prep+N	7	1,27	право на повагу до гідності
	N+N+(N)	2	0,36	Верховна Рада Правосуддя
	N+(N)+N	5	0,91	органи самоорганізації населення
	(N)+N+ N	1	0,18	рівноправ'я жінки і чоловіка
5	Adj + N + Adj	19	3,47	
	Adj+N+Adj	1	0,18	правова система англо-американська
6	N + Adj + Adj	6	1,09	
	N+Adj+Conj+(Adj)	1	0,18	повноваження власні або самоврядні
7	N + N + Adj	9	1,64	
8	N + V + N	2	0,36	
9	Adv + Adj + N	2	0,36	
10	V + N + N	1	0,18	
11	Num + N + N	1	0,18	
12	N + Pron + N	1	0,18	
	Всього трикомпонентних термінів	547	99,96	

* N – іменник, Adj – прикметник, Adv – прислівник, V – дієслово, Num – числівник, Prep – прийменник, Conj – сполучник, N – складний іменник, який пишеться через дефіс, (N) – складний іменник, який пишеться разом, Adj – складний прикметник, який пишеться через дефіс, (Adj) – складний прикметник, який пишеться разом.

Аналіз трикомпонентних термінів дав можливість додатково виділити 27 варіантів структурних моделей термінів, які об'єднано в 12 груп.

Отже, структурно-словотвірні особливості термінології конституційного права України є одним із способів забезпечення системності в цій терміносистемі. Терміносистему конституційного права відповідно до її структури репрезентовано синтетичними (однослівними) та аналітичними (кількаслівними) термінами.

У результаті лінгвістичного аналізу аналітичних термінів у галузі конституційного права визначено їх продуктивні типи. Основним принципом утворення складених номінативних термінологічних одиниць є конкретизація родового опорного компонента видовим. Продуктивних моделей творення термінів-словосполучень у галузі конституційного права можна виділити декілька. Найпродуктивнішими із дванадцяти трикомпонентних сполук є моделі: іменник + прикметник + іменник (N + A + N), прикметник + іменник + іменник (A + N + N) та прикметник + прикметник + іменник (A + A + N).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Даниленко В. П.** Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. **Локайчук С. М.** Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці / С. М. Локайчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: Сер. «Філологічні науки. Мовознавство». – 2011. – № 1. – С. 71–76.
3. **Руколянська Н. В.** Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект / Н. В. Руколянська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 233–236.

Надійшла до редколегії 30.10.2013